

Illyés Gyula

Gyapottermesztés Vilma-majorban

A vilmamajori termelőcsoport kitűnően működött. Az állatok nekigömbölyödtek, a tagok szintén; kiruházkodtak, borbélyhoz jártak, amikor épp faluba kerültek. Volt, aki pusztán ezért bekocsizott a faluba.

Vagy bekerékpározott.

Elszaporodtak a kerékpárok. A pusztza zajvilágában is kivívta helyét a motor-kerékpárok jellegzetes három lármája: az, ahogy elszáguldanak, az, ahogy valaki a beindításukkal kísérletezik, s az, ahogy valami belső célból üresen, egy helyben járatják őket.

Megszaporodtak a bútorok, először is a konyhabeliek, azok előtt is a fészerbe és istállóba valók: a kukoricadarálók, a jó fűrészek, a bádog vályúk és szecska-vágók.

Mindezeken a tárgyakon rajta volt az idők jegye. Egy kis nyomozással ide-származásuk esztendejét, sőt hónapját is meg lehetett állapítani, mert rendszerint csoportosan jelentek meg, akár a vándormadarak. Ha kezdetben egy tűnt is fel közülük – mint például az a csinos kis „asztal”-tűzhely, amelyet először Tóásóék állítottak föl a még közös cselédkonyhában – az csak első fecske volt, mintegy előőrse a többinek.

Egy időben szaporodtak el a gumicsizmák is, mégpedig oly visszaverhetetlen hódító erővel, hogy akinek volt is jó bőrcsizmája, az is vásárolt magának egy pár gumiból valót, s azt hordta; száraz időben is, holott akkor igazán a bőr a kényelmesebb. Így terjedtek el, ha nem is egyik napról a másikra, de igazán egyik vasárnapról a másikra az akkoriban divatos, nájlonkabátnak nevezett, átlátszó fehér esőköpenyek. Vilma-majorban még dívik az a fajta korzózás, amire a kései barokk kornak olasz nagyvárosai tanították meg Európát: a vasárnap délutáni. Ennek helye itt a járási útnak az ököristálló fölötti szakasza, azon a kis fennsíkon, amelyről három faluig is ellátni.

Egy vasárnap, ebéd után, ebben az átlátszó fehér esőkabátban jelent meg itt a pusztza bátran mondhatni minden hajadona, mert ha egy-kettőn mégsem volt, a következő vasárnapokon már azok is abban a valóban kecses, gyűrhető üvegkabátban sétáltak, természetesen teljesen függetlenül attól, esőre hajlott-e az idő vagy nem. Ez a divat nekem is tetszett. A hártavékony, modern anyag még népviselet módra színes szoknyákra és réklikre borult, majdnem olyan formán érzékeltetve a történelmi fejlődést, mint az ásatások rétegei. Arrafelé a menyecskek hordtak még egyfajta pártát: kontyra erősített „pillé”-t. Főnt pille, lent gumicsiz-

ma, közben egy gömbölyű arc, amelyből a mosoly fehér fémből készült műfogat villant elő – ez is tetszett nekem.

Vilma-major jólétének két alapoka volt.

Az első a kitűnő fekvése. Erős magaslaton állt, gyönyörű kilátással, s járhatatlan, meredek úttal. Pedig kettő is vezetett hozzá. A pusztá ugyanis hegyoldalban feküdt. Az egyik út fölülről vezetett belé, a másik alulról. Mindkettő földút volt, s így mindkettő meredek. Nem eső vagy hó, hanem már egy kis ködvonulat is olyan nyálkássá síkosította ezeket az agyagos kerékcsapásokat, hogy rajtuk a lovas kocsi is félrefarolt, nem az autó.

Valamikor juhászszállásnak építették ezt a pusztát (amely valamely rég enyészetbe tűnt grófkisasszonyt örökít a nevében). A birkákat s később a hízó marhákat sárban is föl lehetett terelni. Később, amikor a juhászatot földművelésre váltották át, s amikor már szekerezni kellett, az időjárás szerint osztották be a tennivalót. Csúszós napokon a fogatok nem ereszkedtek le a völgybe; találtak végeznivalót közvetlenül a település körül is, feküdvén az ott a hegy oldalában, meglehetősen fennsík közepén. Ha pedig valaki tapasztalatlan idegen épp ilyen napon érkezett? Hajdan nem ritka látványossága volt a pusztá ifjúságának, ahogy egy-egy csupa sár hintót nyolc ökör vonszol végcéljához, a pusztá végén álló tisztalakhoz.

A fölvirágzás másik alapoka az volt, hogy e fekvés előnyeit a termelőcsoport elnöke hamarosan – már a megalakulás második évében – fölismerte.

Ez az elnök, noha idevaló származék volt, világot járt. Tán ezért is volt szeme távolabbi összefüggések egybekapcsolásához. Úgy járt világot, hogy abba a kevés szerencsésű korosztályba született bele, amelynek kétéves katonai szolgálata épp a háború kitörésekor ért volna véget. Kebelinek hívták. Mint annyi társa, Kebeli Sándor sem rúghatta le a kincstári bakancsot. Országról országra, kis híján földrészről földrészre masírozatták, illetve szekerezgették, tekintve, hogy idehaza a pusztán kocsis volt. Akkor került haza, amikor végre – 1944 őszén – a maga akaratából jött meg: megszökött. Egy ideig ezért rejtőznie kellett. Gondolhatni hát, milyen fürgén ugrott le a gépszérű nagy padlásáról (amelyben a szokás szerint itt is szénát tartottak), amikor az első szovjet tank megállt a hegy lábánál, a följövetelt nem mervén megkockáztatni. Az idő akkor is lucskos volt. S milyen merész baráti mondatokkal s mozdulatokkal sietett az első szovjet katonák üdvözlésére. Egyszeriben nyelvére gyűlt, sőt rejtelmesen megsokszorozódott minden szláv szó, ami katonai vándorlása alatt ráragadt.

Nem ő volt az egyetlen, akit a hála indított meg az új idők útján.

Orosz szókézszlete alig futotta több időre, mint ami alatt összeölelkezett azokkal a vizslaszemű előőrsokkal, akiket nadrágjuk furcsa szabása mindet valamiképp zömöknek, alacsonynak mutatott. Különös módon mégis ő lett a tolmács, a kimerült szemű előharcosok távozta után is, akik fáradtan ugyan, de a lendkerék erőtartalékával mozogtak tovább, arrafelé, amerre az egész óriás szerkezetet valahol működésbe tették. Bármi előadódott a harcosokkal, a pusztaiak Kebeliért futottak éjnek idején is. És ő ment is a nem is mindig békés indulatú katonák közé. Hovatovább annyi orosz szót a pusztaiak is tudtak, amennyit ő. De ő ezekhez a mosolyát, a kéznyújtását, a biztonságát is hozzátette. S újra és újra kiderült, hogy

ez többet nyom abban, hogy az emberek lényegében megértsék egymást, mint vaskos szótárak és szintaxisok bemagolása. A katonák elég gyakran igazi tolmáccsal érkeztek – legtöbbször egy-egy tojásszénszemű, nádvékony kárpátaljai fiúval, akinek meg a vontatott szavában is benne volt, milyen élményeken ment át. De nem, nem, a pusztaiak ilyenkor is Kebelit kiabálták elő. Nemhiába. Az ő derűs dadogása, magabiztos süketnéma mutogatása nem egy zordonan veszélyes ellentét fellegét is a szívbeli megértés kék egébe kormányozta s eloszlatta.

A front elég gyorsan elvonult, szinte egy jelet sem adva többet magáról, mint ha az ilyen isten háta mögötti helyeket Mars sem érdemesítené valami mutatósabb tevékenységre. Lesz még szó arról, hogy a hadvonal továbbhőmpölygése és az új államhatalom biciklistáinak megjelenése közti hetekben Magyarország némely kevésbé sújtott vidéke milyen, az önrendelkezésnek történelem kívüli, mondhatni történelem előtti, vagyis szinte édeni (vagy közvetlen éden utáni, ábeli-káini) légkörében élt. A falvak – s főleg a puszták – mintha robinzoni szigetre kerültek volna, a végtelen Na-Most-Mi-Lesz óceán közepén, de rengeteg partra mentett holmival.

Kebeli visszahúzódott, sürgősen egyéb dolga akadt. Jószerivel tíz éve került el a pusztáról, huszonegy éves fővel. Kiválasztottat hagyott hátra. Az abban a lobogó szűziségben várt rá, amelyet külön fűt az, hogyha hajlam még volna is, mód akkor sem lenne a levetésére.

Az elég kis létszámú pusztáról Kebeli minden kortársát s lehető versenytársát, hovatovább minden épkezláb férfit elvitték katonának az egymást érő sorozások. A lány nem mozdult ki a pusztáról. Szemében így az egész földgolyóbison egyetlen legény állt: Kebeli, harmincéves fővel is. Mint a láng meg a láng egyesültek, mihelyt lehetett; még a gépszérű padlásának ötvenvagonnyi szénaparadicsomában.

A „kiskastély” lakói elmenekültek. Az épületet egy fogalommal lehetett lakatlannak és túlzásúfoltnak nevezni. Mert egy öreg Bence sem maradt meg benne, azért lett kínálkozó tanyája az átvonulóknak, főleg éjszakára. Egy hajnalban füstölni kezdett, s mivel akkor épp kiürült, leégett.

Ezáltal – e katasztrófa tűzkeresztsége révén – lett valamiképp köztulajdon, helyesebben, szabadon, immár lelkiismeret-furdalás nélkül tulajdonba vehető érték. Kebeli fölmérte a még füstölgő gerendákat, rakosgatni kezdte a lezuhant, füstös cserepeket. A volt konyha fölött meg lehetett menteni a tetőt. Sőt, ki lehetett nyújtani még egy helyiség – a hajdani mángorló – fölé. Két nap múlva Kebeli már itt lakott az asszonnyal, aki még a következő napokon is fáradhatatlanul – a tíz évig visszafojtott lobogás kifogyhatatlannak látszó tennivágyásával – dobálta föl a csak félig befedett padlásra a cserepeket, sebesen, de ügyesen, tévedhetetlenül a férfi kezébe.

Ekkor láttam először Kebelit. Kormosan és verejtékesen állt a tetőtlen padlásra. A friss tavaszi szél rá-rátapasztotta homorú hasára a nedves inget.

Hiába nősült meg, hiába adta más jelét is, hogy a maga életét akarja élni, magától értetődött, hogy ő legyen a Nemzeti Tanács elnöke, majd a Földosztó Bizottságé. Tolmácsi képességét – azt a nyugodt kéznnyújtást és nyílt (egy kicsit fölényes) mosolyt a pusztá rendületlenül igényelte, a magyar anyanyelvűekkel

szemben is. Szükszavúsága, egyszerűsége (ahogy magam is tapasztaltam) egykettőre megértést teremtett. Szót jóformán magyarul sem használt tán többet, mint oroszul. Karemeléseinben voltak egész mondatok: „Ugyan, nem a beszéd a fontos itt, hanem, hogy mire visszük!” Különös ösztöne volt, hogy a lényegtelen az utolsó csöppig lerázza magáról, de olyan természetesen, akár a vízből kilépő kutya. Emlékszem, egyszer egy nem is indulat nélküli vita forrponjtján, amely pedig nagyrészt őmiatta zengett, szótlánul fölállt s kifelé igyekezett. „Maga meg hova megy most?!” szögezte kiáltásával a küszöbre a Megyei Bizottság kiküldöttje. Oly csöndesen felelt, hogy én meg sem értettem, s a szó hatását csak a megyeiek arcán észleltem. „Mit mondott, hogy hova megy?”, kérdeztem a kiküldöttől. „Etetni!”, felelte az, de már bizonytalanná vált haraggal.

Jólesett látnom Vilma-major nekivirulását. Amikor ismét ott jártam, akkor már harmadik éve termelőszövetkezet volt. Nemcsak a tehének szép fényesre vakart és kefélt szőre gyönyörködtette a szemet, ahogy a közös istállóból kiballagtak. A dolgok összefüggnek. A sarjadó búzavetések színe és fénye is ilyen gondos ápolást tanúsított. A puszta két távolibb dombján, még a grófok idején szőlőt telepítettek. De közepes bort adtak, elég lagymatagon kezelték őket. Most ez a két domb is, koponyájában a szélesebb úttal, kétoldalt a ragyogó szőlősorokkal, akár egy-egy ünneplőre fésült kisleányfej, amelynek hajában még a fésű húzta csíkok is ott vannak. Kebeli lépdelt mellettem a határban. Panaszkodott, hogy az előző gazdasági évvel nem volt megelégedve. Remélte, hogy az idei jobban bevág. Ő volt, mondanom sem kell, a termelőcsoport elnöke is.

– Mitől várhatjátok?

– A gyapotot.

Akkoriban voltak tele a képeslapok azokkal a vidám barna leányokkal, akik fehér báránnyelűk közt állva kosaraikból további felhőhabot öntenek maguk köré: gyapotot. Cikkek százai tanácsolták, rendeletek ezrei írták elő e rendkívül fontos haszonnövény termesztését Magyarországon. Alig volt tavaszi határ, ahol ne kelt ki volna belőle ötven hold. Nem volt sehol egy fél hold, ahol megért volna. A magyar éghajlat nem alkalmas rá.

– Nálatok nem fagy ki?

Kebeli bólíntott, kifagy.

– Üvegházban csinálod?

Nem tréfából kérdeztem. A jutalomdíj akkora volt a gyapot sikeres termesztéséért, hogy tán még üveg alatt is megérte volna – már a termelőknek, persze – a kísérletezést vele.

Óriási erejű rokonság fűzött Kebelihez. Apám volt a keresztapja. Vagyis azt az akkor már rég halott, de halottaiban egyre több szeretettel emlegetett férfit, akit beszéd közben úgy idéztem, „apám”, egy szócska hozzáillesztésével ő is úgy nevezgette, „apám”.

Rám nézett Kebeli fürkészsze, nem a bizalmamért, hanem, hogy miképp rakja egymás mellé a közlendőt úgy, hogy azok simán sorjázzanak be az én mégiscsak más forgású agyamba.

A gyapotveteményt először is ingyen adták. Hitelre ugyan, de lényegében ingyen. S nem csak termelési jutalom volt. A földadót akkor beszolgáltatásnak

hívták. Ez szinte korlátlan volt, mert teljesen úgynevezett adminisztratív úton történt, vagyis a hivatalok jóvoltára. Rendelet volt, hogy a gazdaságok minden hold gyapot után két hold más termény beszállítási kötelezettsége alól mentesültek. Ha a gyapot kifagyott, s még volt idő, hogy helyére mást tegyenek, ingyen vetőmagot lehetett igényelni.

Kebeli együttese az első két évben csaknem beleroppant a gyapotba. Kerek ötven holdat vállaltak. Szerencsétlenségre az apró kis növénykéket itt szinte csak az utolsó májusi fagy vitte el. Vetettek helyébe ugyan kukoricát, de hiába volt száznapos, az se ért be, s mivel ritkán rakták, persze még csak csalamádé sem lett belőle.

A harmadik évben ismét ötvenholdnyi gyapotot igényeltek. Be sem tették a földbe, hanem a talajt rögtön kukorica alá készítették. Május végén értesítést küldtek, hogy a gyapot kifagyott. Megkapták a pótvetemény tengerit, későn ugyan, de a maguk jó kukoricája addigra rég ott csírázgatott a hantok alatt.

Kitűnő termést is adott – de amelyről megint csak azt lehetett jelenteni, hivatkozva a vetőmag késésére, hogy nem ért be. Ötven hold ingyen tengeri, száz hold beadásmentes termény, meg a különféle fájdalomdíjak és elengedések: az év elég becsületesen zárult.

– Minden baj nélkül.

A bajt a következő évben súrolták. Sok volt akkoriban, szerte az országban, az úgynevezett tartalékföld. Ez azokat a szántókat jelentette, amelyeket a „kulákok” már átadtak, de amelyeket erő és iga hiányában még nem lehetett a közös gazdálkodásba bevonni. Vilma-major körül is volt ilyen temérdek. Kebeliék, fölbátorodva az ellenőrzés lanyhaságán, egyszerűen fölszántottak belőle vagy száz holdat anélkül, hogy bárkinek bejelentették volna. Abba is kukoricát tettek.

– S az a rengeteg ellenőr, aki folyton a vidéket járta?

– Azokról egyszer majd külön beszélek bátyámnak.

Csaknem lelepleződtek; nem az ellenőrzés, hanem a dicséret alkalmazottjai jóvoltából. A földeket nem jelentették be, de a termés eltitkolására nem láttak okot. A gyapotnak szánt táblákról is kukoricát törtek, s azokról a dűlőkről is, amelyekről a beszállítás elengedését a gyapotvállalásért kapták. Szabályszerű kimutatásba vették hát a teljes kukoricatermést, már csak azért is, hogy az eladása simán mehessen. És szabályos jegyzéket csináltak arról a néhány hold földről is, amelyen hivatalosan termeltek kukoricát. Eszükbe se jutott, hogy ezt a két kimutatást valahol valaki egymás mellé teszi.

– Mert egymás mellé tették?

– Valami statisztikus. Ahol a prémiumokat számítják és osztják.

– S mi történt?

Kebeli elmosolyodott, de egyáltalában nem a magasabb veszély utáni diadalragyogással, inkább kesernyésen.

– Kiderült, hogy tán emberemlékezet óta nem termett még holdanként annyi kukorica, mint itt, Vilmában.

– S fölvelték a prémiumot?

– A prémiumosztásról egyszer majd külön beszélek.

– Egyszóval nem lett baj?

Megenyhült rajta a mosolygás, miközben a kérdésekre tagadást intett a fejével. S mégiscsak ejtett szót az ellenőrökről és prémiumhozókról.

– Vastag Janiné külön ketrecben nevelte a nekik szántat, a kacsát, a jércét; ahogy már a hónap hozta. A táskarécék! Még csak ott lent gyúrte maga alá a hegyet az aktatáskás, Janiné már nyúlt be a ketrecébe. Rögtön kettőért. Az egyiket megsütve a vendégnek, a másikat megkopszta útravalóul a táskájába.

– Megszolgálták.

– Bort is kaptak.

– Kézpénzt?

– Ami háromliteres demizson Kilitiben volt, az mind a mi vincellérházunk pincéjében sorakozott megtöltve, lepecsételve, ebben vörös, abban fehér, amabban a törköly. De volt, akiknek önköltségi áron adtuk.

– És soha nem lett semmi bajotok?

– Nekünk?!

Kebeli óriásit mosolyodott, első ízben nekieresztve magát szabadon. A major fölött álltunk, május volt, a közelben a fű, a levél, a völgyben fák, a Sió, minden zománcosan ragyogott. Hatalmas távlat volt az ég, a föld.

Az olvasó nyilván megérzi, amit én is megéreztem, az óriási vígjátéki szerkezetet ezekben a helyzetekben, s általuk mintegy a tájban.

De semmi kedvem nem támadt nevetni.

– Nem lett bajotok soha?

– Nem.

– Sokan rájöhettek.

– Rá.

– És?

Kebeli szembefordult velem, s hirtelen komoly arccal olyat mondott, amit azóta is meg-megforgatok a fejemben, sőt, szinte a kezemben is, föl-földobálva, mint a gyerek a kavicsot, mielőtt elhajítja.

– Én azok közt mást, mint csirkefogót, kettő kivételével nem láttam. Abban a két becsületesben meg volt annyi tisztesség, hogy földözte a mi csirkefogóságunkat.

Boldogultak hát a vilma-majoriak. S mégis, valahányszor csak fölsozlhattak, menten fölsozoltak.

„Itt a kész olajtelep, csak a csövet kell lenyomni, s ömlik a regény”, gondoltam, s megnéztem Kebelit, milyen regényhős lenne. A fotogenikus kifejezést azokra az arcokra mondják, amelyek fényképen – a mozivásznon – élethűbbek, mint a valóságban.

De nem Kebeli sorsát akarom elmondani, még csak nem is Vilma-majorét, ahol szülőpusztámra utaztam meg-megálltam.

Annak idején mi, „falukutatók” az egész szegény parasztság helyzetét is magának a magyar népnek állapotaként vizsgáltuk és ábrázoltuk.

Lábjegyzet egy elbeszéléshez

A mellékelt rövid elbeszélést küldöm a hagyatékból. Apám huszonhét A/5-ös lapra tollal, kék tintával írta. Csak kézírásban maradt fenn. Némelyik lap hátoldalán kettétépett levéltöredékek olvashatók: az egyik 1959. októberi, a többi 1960. márciusi dátummal. Ebből és az írásképből ítélve valószínűnek tartom, hogy Illyés Gyula 1960 áprilisában a Szekszárdon, Borjádon, Ozorán és Rácegresen tett útja alatt, vagy közvetlenül utána, ha nem is egy ültében, de majdnem egyfolytában, az utazás élménye hatására, azon frissiben tette papírra. Ahogy a történetből kikövetkeztethető, és amint apám életrajzi adatai is igazolják, a novella főhősével, Kebelivel az 1945-ös földosztás idején ismerkedett meg, amikor – szintén áprilisban – a szülő-pusztájára menet megállt Vilma-majorban. Vilma-major és a Kebeli név is nyilván kitalált név. Az író és a főhős párbeszédét a gyapottermesztés előnyeiről apám megismerkedésük után négy évvel történt látogatása idejére teszi, 1949 májusára tehát.

A szöveget virágzása az elbeszélés néhány eleme alapján viszonylag hosszú ideig tarthatott. Illyés Gyula azt írja: „Amikor ismét ott jártam, akkor már harmadik éve termelőszövetkezet volt.” Ez a mondat kétségtelenül 1949-re utal. Az oly érzékletesen leírt átlátszó nejlonkabátok, a kontyon viselt pillék és a maradékaiban még létező népviseleti színek a ruhákon meg a gumicsizma, már későbbi időre jellemző.

„Cikkek százai tanácsolták, rendeletek ezrei írták elő...” – az országra ráerőszakolt intézkedések és az ezeket megkerülő turpisságok ebben a tárcanovellában – ha talán lehetne annak nevezniük – keserű igazsággal idézik föl a magyar vidék átalakulását a második háború után. Anélkül, hogy maga az írás brutalitásokról vagy bármi fájdalmas dologról szólna. Sőt, éppen azáltal, hogy fölvoillantja az egykor nagy szegénységben élt pusztai cselédeknek az új helyzetből származó előnyeit.

Ugyanis a májusi ragyogás, a jól művelt földek és a szépen gondozott állatok, a termelőszövetkezet föllendülése előtörésre kész árnyakat rejtenek.

Illyés Gyula félelmetes tisztánlátással és a legegyszerűbb eszközökkel mutatja meg, hogy ott, ahol az intézményes struktúrában csak csalással lehet érvényesülni, nemcsak az intézmények rothadnak szét, hanem velejükig megromlanak az emberek is. Vagy meg fognak romlani. Még akkor is, ha a főszereplő, nemcsak az erkölcs tiszteletét tudta megőrizni – keserű humorral bár –, hanem a szabadság szeretetét is. Hiszen bármilyen jól boldogultak is ezek a hajdanvolt pusztai cselédek a Vilma-majori termelőszövetkezetben, „valahányszor csak fölsozlhattak, menten fölsozoltak”. Hány alkalommal volt rá lehetőségük? Az 1956-os forradalom napjaiban és három évvel korábban, Nagy Imre miniszterelnöksége idején.

„Olajtelep” ez a világ, amelyből ömölhetne a regény – olvassuk –, de apám csak két fél mondattal utal arra, hogy szándéka volt a magyar nép ekkori állapotának a vizsgálata és ábrázolása. („Lesz még szó arról ... Nem Kebeli sorsát akarom elmondani...”) Tudomásom szerint minden ilyen próbálkozását félbehagyta.

Illyés Mária